

Ludwig von Mises: základy

M. N. Rothbard
Překlad: Hynek Řihák

[Přeloženo z originálu „The Essential von Mises“ od Murraye N. Rothbarda. Původně vyšlo roku 1973. Dostupné na www.mises.org]

0. Úvod

Ve světě politiky a ideologie jsou nám často prezentovány jen dvě alternativy, a potom jsme nabádáni k tomu, abychom si vybrali v rámci zadaného rámce. Ve 30. letech 20. století nám bylo levičáky řečeno, že si musíme vybrat mezi komunismem a fašismem: že zde byly před námi jen tyto dvě alternativy. Nyní ve světě současné americké ekonomie se předpokládá, že si vybereme mezi „svobodným trhem“ Monetaristů a Keynesiánců; předpokládá se, že budeme přisuzovat velký význam přesnému množství, o které by měla federální vláda rozšiřovat peněžní nabídku anebo přesné úrovni federálního deficitu.

Téměř zapomenuta je třetí cesta, daleko nad maličernými hádkami nad monetárně/fiskálním „mixem“ vládní politiky. Téměř nikým zvažovaná třetí alternativa: vymýcení jakéhokoliv vládního vlivu nebo kontroly vůbec nad nabídkou peněz anebo vskutku nad jakoukoliv částí a všemi částmi ekonomického systému. Zde je přehlížená cesta RYZÍHO svobodného trhu: cesta, která byla ozařována, a za kterou bojoval celý svůj život jeden osamělý, bojovný, vynikající a oslnivě tvůrčí ekonom: Ludwig von Mises.

Není žádným přeháněním říci, že jestliže se svět vůbec, kdy dostane ze svého bahna etatismu, nebo opravdu jestliže se ekonomická profese kdy vrátí k dobré a správně rozvíjené ekonomické analýze, obé bude muset opustit svoji současnou bažinu a přemístit se k výrazným základům, které pro nás vytvořil Ludwig von Mises.

I. Rakouská ekonomická škola

Ludwig von Mises (1881–1973) se narodil 29. září 1881 ve městě Lvově, tehdy součásti Rakousko-Uherské říše, kde jeho otec Arthur šlechtic von Mises, vynikající stavební inženýr u rakouských železnic, pobýval. Vyrůstal ve Vídni, Mises na přelomu století vstoupil na univerzitu, aby absolvoval právo a ekonomii. Zemřel 10. října 1973 v New York City. Mises se narodil a vyrůstal během velkého vzestupu velké ekonomické „Rakouské školy“. A ani Misesovi ani jeho vitálním příspěvkům k ekonomickému myšlení nemůže být porozuměno izolovaně od tradice Rakouské ekonomické školy, kterou studoval a do sebe absorboval.

V druhé polovině 19. století bylo jasné, že „klasická ekonomie“, která dosáhla svého vrcholu v Anglii v osobě Davida Ricarda a Johna Stuarta Milla, tvrdě ztroskotala na množství zásadních chyb. Kritickou chybou bylo to, že se klasická ekonomie pokoušela analyzovat ekonomiku v termínech „tříd“, spíše než v jednání jednotlivců. Následkem toho klasičtí ekonomové nemohli najít správné vysvětlení pro základní síly určující hodnoty a relativní ceny zboží a služeb; ani nemohli analyzovat jednání spotřebitelů, rozhodujících činitelů pro aktivity výrobců v ekonomice.

Hledíce na „třídy“ zboží, pro příklad, klasičtí ekonomové nikdy nemohli vyřešit „paradox hodnoty“: fakt, že chleba, přestože je extrémně užitečný a je „otázkou života“, má na trhu nízkou hodnotu; zatímco diamanty, luxus, a proto z pohledu lidského přežití tretka, má velmi vysokou hodnotu na trhu. Jestliže je

chleba užitečnější než diamanty, tak proč je oceňován na trhu mnohem levněji? Klasičtí ekonomové zoufajíce si nad tímto paradoxem, se naneštětí rozhodli, že hodnoty jsou zásadně rozdělené: chleba, ačkoliv vyšší v „hodnotě použití“ než diamant, má z nějakého důvodu nižší „směnou hodnotu“. Bylo to vlivem tohoto rozštěpení, že pozdější generace pisatelů odsuzovaly tržní ekonomiku, protože tragicky špatně směřuje ekonomické zdroje do „výroby kvůli zisku“, což odporuje mnohem přínosnější „výrobě pro užití“.

Tím, že selhali v analýze jednání spotřebitelů, klasičtí ekonomové nemohli dříve než rakouští ekonomové přijít s dostatečným vysvětlením toho, co určuje ceny na trhu. Tím, že tápali ohledně řešení, naneštětí usoudili, za

(a) že hodnota bylo něco vězícího v komoditě; za

(b) že hodnota musí být udělena zboží procesem výroby; a za

(c) že konečným zdrojem hodnoty byly produkční „náklady“ nebo i množství pracovních hodin vynaložených v takové produkci.

Byla to Ricardiánská analýza, která později vedla Karla Marxe k perfektně logickému závěru, že protože všechny hodnoty jsou produktem masy pracovních hodin, potom všechny úroky a zisky získané kapitalisty a zaměstnanci musí být „nadhodnotou“ nespravedlivě vyvlastněnou ze skutečných příjmů pracující třídy. Poté, co dali tuto zástavu marxismu, pozdější Ricardiáni se pokoušeli namítat, že kapitálové zařízení je produktivní, a tak rozumně získává svůj podíl na zisku; ale Marxisté mohli s ospravedlněním nabídnout vyvrácení tohoto tvrzení tím, že kapitál je také „ztělesněnou“

anebo „zmrazenou“ prací, a tak mzdy by měly zahrnovat celý výtěžek z výroby.

Klasičtí ekonomové neměli dostatečné vysvětlení anebo ospravedlnění pro zisk. Při zacházení s podílem na výtěžku z výroby čistě jen v termínech „tříd“, Ricardiáni jen mohli pozorovat pokračující „třídní zápas“ mezi „mzdami“, „zisky“ a „rentami“, s pracujícími, kapitalisty a pozemkovými vlastníky věčně soupeřícími o své příslušné podíly. Ricardiáni tím, že mysleli jen v agregátních termínech, tragicky oddělili otázku výroby od distribuce, s distribucí jako záležitostí konfliktu mezi bojujícími třídami. Byli nuceni prohlašovat, že pokud se mzdy zvýší, může to být jen na účet nižších zisků a rent anebo vice versa. Opět tak Ricardiáni dali zástavy marxistickému systému.

Tím, že hleděli na třídy spíše než na jednotlivce, potom klasičtí ekonomové nejen že museli opustit analýzu spotřeby a byli pomýleni při vysvětlování hodnoty a ceny; nemohli se ani přiblížit vysvětlení oceňování jednotlivých výrobních faktorů: specifických jednotek práce, půdy nebo kapitálových statků. Jak 19. století přešlo svoji polovinu, chyby a omyly Ricardiánské ekonomiky se stávaly nápadnějšími. Ekonomie se sama začala dostávat do slepé uličky.

Často se v historii lidského bádání stává, že podobné objevy jsou učiněny ve stejnou dobu zcela nezáviselými lidmi široce oddělenými od sebe prostorem a podmínkami. Řešení dříve zmíněných paradoxů se objevilo zcela odděleně a v různých formách ve stejném roce 1871: Williamem Stanley Jevonsem v Anglii; Léonem Walrasem v Lausanne ve Švýcarsku a Karlem Mengerem ve Vídni. V tomto roce byla zrozena mo-

derní nebo „neoklasická“ ekonomie. Jevonsovo řešení a jeho nová ekonomická vize byly fragmentované a nekompletní; navíc Jevons musel bojovat proti enormnímu významu Ricardiánské ekonomie, naakumulovanému v těsném intelektuálním světě Anglie.

Jako výsledek měl Jevons v daném čase malý vliv a zaujal málo následovníků; Walrasův systém měl také malý vliv v daném čase; jak vidíme v tom, co následovalo, co bylo v pozdějších letech znovuzrozeno, aby vytvořilo základy klamů současné „mikroekonomie“. Zdaleka nejvýtečnější vizí a řešením z těchto tří neoklasiků, bylo ty od Karla Mengera (1840–1921), profesora ekonomie na Vídeňské univerzitě. Byl to Menger, kdo založil „Rakouskou ekonomickou školu“.¹

Mengerova pionýrská práce přinesla plné ovoce ve velké systematické práci jeho brilantního studenta a jeho následovníka na Vídeňské univerzitě Eugena Böhm-Bawerka (1851–1914). Byla to Böhm-Bawerk monumentální práce, napsaná většinou během 80. let 19. století a vrcholící v jeho třísvazkovém díle „Capital and Interest“², která vytvořila zralý produkt Rakouské

¹ Viz Principles of Economics od Karla Mengera, překlad James Dingwall a Bert F. Hoselitz (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1950); znovu otištěno 2007 (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute); původní německá edice Grundsätze der Volkswirtschaftslehre (1871). Viz také Mengerova kniha Problems of Economics and Sociology, překlad Francis J. Nock (Urbana: University of Illinois Press, 1963); původní německá edice Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der Politische Oekonomie insbesondere (1883).

² Viz tří svazkové dílo Eugena von Böhm-Bawerka Capital and Interest: svazek I, History and Critique of Interest Theories; svazek II, Positive Theory of Capital; svazek III, Further Essays on Capital and Interest, překlad George D. Huncke a Hans F. Sennholz (Grove City, Penn.: Libertarian Press, 1959); toto byl první kompletní anglický překlad třetí a čtvrté německé edice. Německý titul pro Böhm-Bawerkův opus je Kapital und Kapitalzins (první

školy. Byli zde jiní velcí a tvůrčí ekonomové, kteří přispěli do Rakouské školy během posledních dvou dekád 19. věku; významně Böhm-Bawerkův švagr Friedrich von Wieser (1851–1926) a do určité míry i americký ekonom John Bates Clark (1847–1938); ale Böhm-Bawerk nad nimi všemi vyčníval.

Rakouské, neboli Mengerovsko-Bawerkovské řešení dilemat ekonomie bylo mnohem komplexnější, než Ricardiánské řešení, protože rakouské řešení bylo zakořeněno v kompletně rozdílné epistemologii. Rakouští ekonomové se spolehlivě zaměřili na analýzu jednotlivce, na jednání jednotlivce, na to, jak tento koná volbu na základě svých preferencí a hodnot v reálném světě. Tím, že vycházejí od jednotlivce, Rakouští ekonomové byli schopni založit svoji analýzu ekonomické aktivity a výroby na hodnotách a touhách jednotlivých spotřebitelů.

Každý spotřebitel koná na základě svého vlastního výběru ze své škály preferencí a hodnot; a jsou to tyto hodnoty, které na sebe navzájem působí a zkombinují se do spotřebitelské poptávky, která tvoří základ a směr pro všechny výrobní aktivity. Díky založení analýzy na jednotlivci, tak jak se tento staví k reálnému světu, Rakouští ekonomové viděli, že výrobní aktivity byly založeny na předpovídání toho, jak plnit poptávky spotřebitelů. Proto se stalo pro rakouské ekonomy zřejmým, že žádná výrobní aktivita, ať už práce anebo

edice svazek I v roce 1884 a svazek II v roce 1889; druhá edice svazek I v roce 1900 a svazek II a III v roce 1902; třetí a kompletně revidovaná edice svazku I v roce 1914 a část svazků II a III v roce 1909; spojené svazky II a III v roce 1912; čtvrtá (posmrtná) edice I, II, III v roce 1921).

jakýkoliv jiných výrobních faktorů, nemůže udělovat hodnotu zboží anebo službám.

Hodnota spočívá v subjektivním ohodnocení jednotlivých spotřebitelů. Ve zkratce, mohu strávit 30 let prací a použít řadu jiných pracovních zdrojů na dokonalou velkou parou poháněnou tříkolku. Pokud ovšem při nabízení tohoto produktu nemůže být nalezen žádný spotřebitel, aby tuto tříkolku koupil, je tato ekonomicky bezcenná, bez ohledu na mylně směřované úsilí, které jsem na ni vynaložil. Hodnota je spotřebitelským ohodnocením, a relativní ceny zboží a služeb jsou určeny rozsahem a intenzitou spotřebitelského ohodnocení a touhou po těchto produktech.³

Tím, že se rakouští ekonomové dívali jasně na jednotlivce, a ne na široké „třídy“, mohli jednoduše vyřešit problém „paradoxu hodnoty“, který tížil klasiky. Protože žádný jednotlivec nečelí na trhu volbě mezi „chlebem“ jako třídou a „diamantům“ jako třídou. Rakouští ekonomové ukázali, že čím větší množství — větší počet jednotek — zboží, které někdo vlastní, tím méně si každou jednotku cení. Člověk klopýtající pouští, postrádající vodu, dá extrémně vysokou hodnotu „užitku“ poháru vody: zatímco stejný člověk ve městě Vídni anebo New Yorku, s hojností vody kolem něj, dá velmi nízkou hodnotu „užitku“ jakémukoliv danému poháru vody. Proto cena, kterou zaplatí za pohár vody v poušti, bude o hodně větší než v New York City.

Ve zkratce jednající jednotlivec čelí a provádí volbu za podmínek týkajících se specifických jednotek nebo

³ Viz Eugen von Böhm-Bawerk, „The Ultimate Standard of Value“ v *Shorter Classic of Böhm-Bawerk* (Grove City, Penn.: Libertarian Press, 1962).

„mezí“; a objev rakouských ekonomů byl označen jako „zákon klesajícího mezního užitku“. Důvod, proč je „chleba“ mnohem levnější než „diamanty“ je ten, že dostupné množství pecnů chleba je enormně větší než množství karátů diamantů: proto hodnota a cena každého pecnu chleba bude mnohem menší než hodnota a cena každého karátu. Není zde žádný rozpor v „užitkové hodnotě“ a „směnné hodnotě“; při dané dostupné hojnosti pecnů, je každý pecen pro jednotlivce méně „užitečný“ než každý karát diamantu.

Stejně soustředění na jednání jedince, a proto na „mezní analýzu“ také vyřešilo problém „distribuce“ příjmu na trhu. Rakouští ekonomové demonstrovali, že každá jednotka výrobního faktoru, jedno zda rozdílných druhů práce, půdy nebo kapitálového vybavení, je oceněna na svobodném trhu na základě své „mezní produktivity“: ve zkratce, jak mnoho daná jednotka vlastně přispívá k hodnotě konečného produktu koupeného spotřebiteli. Čím větší „zásoba“, množství jednotek jakéhokoliv daného faktoru, tím menší bude jeho mezní produktivita — a proto i jeho cena; a čím nižší je jeho nabídka, tím větší bude jeho cena.

Tak Rakouští ekonomové ukázali, že zde není žádný nesmyslný a arbitrární třídní zápas anebo konflikt mezi různými třídami výrobních faktorů; místo toho každý výrobní faktor přispívá harmonicky ke koncovému produktu, je směřován k uspokojení nejvíce pocíťovaných potřeb spotřebitelů, co nejefektivnějším způsobem (tj. způsobem nejméně stojícím vzácné zdroje). Každá jednotka každého výrobního faktoru potom vydělává svůj mezní produkt, svůj vlastní specifický příspěvek k výrobnímu úsilí. Ve skutečnosti, pokud by

zde byl nějaký konflikt zájmů, nebylo by to mezi druhy výrobních faktorů, mezi půdou, prací a kapitálem; bylo by to mezi soutěžícími nabízejícími stejného výrobního faktoru. Jestliže pro příklad, někdo našel nový zdroj měděné rudy, zvýšená nabídka by vedla k poklesu ceny mědi; to by mohlo jen pracovat ve prospěch a k výtěžku spotřebitelů a spolupracující práce a kapitálových statků. Neveselými by mohli být jedině existující vlastníci měděných dolů, kteří zjistili, že cena po jejich vlastním produktu klesá.

Rakouští ekonomové tak ukázali, že na svobodném trhu není jakékoliv oddělení mezi „výrobou“ a „distribucí příjmu“. Hodnoty a poptávky spotřebitelů určují konečné ceny spotřebního zboží, zboží koupeného spotřebiteli, které ustavuje směr výrobní aktivity a následně určuje ceny kooperujících jednotek výrobních faktorů: jednotlivé mzdové sazby, renty a ceny kapitálových statků. „Distribuce“ příjmu je jednoduše následkem jednotlivých cen každého faktoru. Proto, jestliže cena mědi je 20 centů za libru a vlastníci mědi prodávají 100 tisíc liber mědi, vlastníci obdrží v distribuci 20 tisíc dolarů; jestliže mzda někoho je 4 dolary za hodinu a on odpracuje 40 hodin týdně, obdrží 160 dolarů za týden, a tak podobně. Jaký je zisk a problém „zamrzlé práce“ (práce vtělené do strojů)?

Opět pracující s analýzou jednotlivce, Böhm-Bawerk viděl, že základním zákonem lidského jednání je to, že každý člověk si přeje dosáhnout své touhy, svých cílů, jak jen nejdříve je to možné. Proto, každý člověk bude preferovat zboží a služby v současnosti před čekáním na totéž zboží a služby za dlouhý čas v budoucnosti. Holub, který je již v hrsti, bude vždycky

hodnotnější než holub na střeše. Tak se děje proto, že je základní přirozeným faktem „časové preference“ to, že lidé neinvestují všechen příjem do kapitálových statků tak, aby zvětšili množství zboží, které bude vyrobeno v budoucnosti.

Prvně si lidé musí obstarat spotřební zboží pro dnešek. Ale každý člověk za různých podmínek a kultur, má rozdílnou míru časové preference, preference zboží dostupného dnes před zbožím dostupným později. Čím větší je jejich míra časové preference, tím větší část svých příjmů budou nyní spotřebovávat; čím menší míra, tím více budou spořit a investovat do budoucí produkce. Je faktem časové preference, že vyúsťuje v úrok a zisk; je to stupeň a intenzita časových preferencí, které určují, jak vysoká bude úroková míra a zisk.

Vezměme pro příklad míru úrokové míry na půjčky. Scholastičtí filosofové katolické církve ve středověku a raném novověku, byli svým způsobem výbornými ekonomy a tržními analytiky; ale jedna věc, kterou nemohli nikdy vysvětlit, nebo obhájit, bylo jednoduché účtování úroku z půjčky. Byli schopni porozumět vydělávání zisku z riskantních investic; ale dozvěděli se od Aristotela, že peníze samy o sobě jsou neplodné a neproduktivní. Proto jak by mohl být ryzí úrok z půjčky (předpokládající nulové riziko nesplacení) obhájen?

Neschopni najít odpověď, církev a scholastici zdiskreditovali svůj přístup v očích světských lidí odsuzováním všech úroků z půjček jako hříšné „lichvy“. Byl to Böhm-Bawerk, kdo konečně našel odpověď v konceptu časové preference. Když věřitel půjčuje 100 dolarů dlužníkovi, výměnou za to, že obdrží

106 dolarů za rok, tak si tito dva muži nevyměňují stejné věci. Věřitel poskytuje dlužníkovi 100 dolarů „dnes dostupného zboží“, peníze, které může dlužník použít kdykoliv v současnosti. Ale dlužník dává věřiteli výměnou, ne peníze, ale úrok, vyhlídku na to, že obdrží ode dneška za rok peníze.

Ve zkratce, věřitel dává dlužníkovi „dnes dostupné zboží“, zatímco dlužník dává věřiteli jen „později dostupné zboží“, peníze, na které věřitel musí čekat rok, než je bude moci použít. A protože universální fakt časové preference činí současné zboží hodnotnějším než budoucí zboží, věřitel musí účtovat a dlužník bude ochoten platit odměnu za současné zboží. Tato odměna je mírou zisku. Jak velká bude odměna, bude záviset na míře časové preference každého účastníka trhu.

To nebylo vše, Böhm-Bawerk pokračoval a ukázal, jak časová preference stejným způsobem určuje míru podnikatelského zisku: ve skutečnosti že „normální“ míra podnikatelského zisku je úrokovou mírou. Když jsou práce a půda zaměstnány v procesu výroby, podstatným faktem je, že nemusí čekat, jak by musely čekat, pokud by neexistovali kapitalističtí zaměstnavatelé, na své peníze, až do té doby, dokud je výrobek vyroben a prodán spotřebitelům.

Kdyby zde nebyli žádní kapitalističtí zaměstnavatelé, potom pracující a majitelé půdy by museli dřít po měsíce a roky bez výplaty a renty, do té doby, dokud konečný produkt — automobil anebo chleba nebo myčka — není prodán spotřebitelům. Ale kapitalisté vykonávají velkou službu tím, že spoří peníze ze svých příjmů v dřívější době, a potom tím, že vyplácí pracující a majitele půdy v současnosti, když tito pracují; kapita-

listé vykonávají funkci čekání do té doby, dokud není konečný produkt prodán spotřebiteli, a potom teprve obdrží své peníze.

Je to kvůli této vitální službě, že jsou pracující a majitelé půdy více než ochotní „platit“ kapitalistům jejich zisk anebo úrok. Kapitalisté jsou ve zkratce v pozici „věřitelů“, kteří spoří a vyplácejí dnešní peníze, a potom čekají na jejich eventuální vrácení; pracující a majitelé půdy jsou v tomto smyslu „dlužníci“, jejichž služby nesou své ovoce pouze po určité době v budoucnosti. Opět, normální míra podnikatelského zisku bude určena výškou různých měř časové preference.

Böhm-Bawerk také položil ještě jednu cestu: kapitálové statky nejsou jednoduše „zamrzlou prací“; jsou zamrzlým časem (a půdou); a je to zásadní element času a časové preference, kde může být nalezeno vysvětlení zisku a úroku. Bawerk také významně pokročil při ekonomické analýze kapitálu; kdy v kontrastu s Ricardiánskými ekonomy a i většinou současných ekonomů, viděl „kapitál“ ne jednoduše jako homogenní hromadu⁴, anebo dané množství. Kapitál je komplikovaná síť, která má časovou rovinu; a ekonomický růst a rostoucí produktivita nepochází od jednoduchého přidání ke stávajícímu množství kapitálu, ale od přidání k jeho časové struktuře, k budování „delších a delších výrobních procesů“. Čím je nižší časová preference lidí, tím více jsou ochotni obětovat dnešní spotřebu ve prospěch úspor a investic v těch dlouhých

⁴ Viz Böhm-Bawerk, *Capital and Interest*, svazek 2, *Positive Theory of Capital*, str. 1-118.

procesech, které přinesou významně větší množství spotřebního zboží v nějakém budoucím čase.

II. Mises a Rakouská ekonomie: The Theory of Money and Credit

Mladý Ludwig von Mises přišel na Vídeňskou univerzitu v roce 1900, získal zde svůj doktorát v právu a ekonomice v roce 1906. Brzy se sám uvedl jako jeden z nejbrilantnějších žáků v pokračujícím semináři Eugena von Böhm-Bawerka. Ponořil se do Rakouského přístupu, nicméně Mises zjistil, že Böhm-Bawerk a starší Rakušané nedošli dost daleko, že neuplatnili svoji analýzu až tak daleko, kam by mohli jít, a následkem toho zůstaly v rakouské ekonomické škole důležité mezery.

To je tak samozřejmě v každém vědeckém oboru: pokroky přichází jak studenti a stoupenci stojí na ramenech svých velkých mistrů. Příliš často nicméně mistři zavrhnou nebo selžou v tom, aby viděli hodnotu pokroku jejich následovníků. Obzvláště hlavní mezerou, které si Mises povšiml, byla analýza peněz. Je pravdou, že Rakouští ekonomové vyřešili analýzu relativních cen pro spotřební statky podobně jako pro všechny výrobní faktory. Ale peníze byly od dob klasických ekonomů v oddělené přihrádce, nebyly předmětem analýzy, která pokrývá zbytek ekonomického systému.

Jak u starších Rakouských ekonomů, tak u dalších neoklasiků v Evropě a Americe toto oddělení pokračovalo a peníze a „cenová hladina“ byly se vzrůstající měrou analyzovány zcela zvláště od zbytku tržní ekonomiky. Nyní sklízíme nešťastné ovoce tohoto žalost-

ného rozdělení v současném rozdělení mezi „mikro“ a „makro“ ekonomik.

„Mikroekonomie“ je přinejmenším zhruba založena na jednání jednotlivých spotřebitelů a výrobců; ale když ekonomové přijdou k penězům, jsme náhle vrženi do neexistujících nereálných agregátů: peněz, „cenové hladiny“, „národního produktu“ a úspor. Odřezání od pevných základů jednání jednotlivců, makroekonomie“ skáče od jednoho přediava omylu k dalšímu. V Misesově době v prvních desetiletích 20. století, bylo toto závadějící oddělování již valem rozvinuto v práci Američana Irvinga Fishera (1867–1947), který vytvořil složité teorie „cenové hladiny“ a rychlostí“ nezakotvené v jednání jednotlivců a s žádným pokusem integrovat tyto teorie do zdravého těla neoklasické „mikro“ analýzy.

Ludwig von Mises se vydal na cestu napravení tohoto rozdělení a založení ekonomie peněz a jejich kupní síly (mylně nazývané „cenová hladina“) na raskouské analýze jednotlivce a tržní ekonomiky: dospět k velké jednotné ekonomii, která by vysvětlovala všechny části ekonomického systému. Mises dosáhl tohoto monumentálního úspěchu ve své první velké práci: „The Theory of Money and Credit“ (Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel z roku 1912. Česky by šlo použít název Teorie peněz a úvěru).⁵ To byl oslnivý úspěch kreativního rozhledu hodný samotného Böhm-Bawerka. Konečně byla ekonomie celým, integrova-

⁵ Přeloženo H. E. Batson v roce 1934, přetisknuto s "Monetary Reconstruction" (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1953). Přetištěno Foundation for Economic Education, 1971; přetištěno s úvodem od Murray N. Rothbarda, Liberty Press/Liberty Classics, 1989.

ným tělesem analýzy založeném na individuálním jednání; nemuselo zde být již žádné rozdělení mezi penězi a relativními cenami, mezi mikro a makro.

Mechanistický Fisherovský pohled automatických vztahů mezi množstvím peněz a cenovou úrovní, „rychlosti oběhu“ a „rovnosti směn“ byl explicitně Misesem rozbit ve prospěch integrované aplikace teorie mezního užítku na nabídku a poptávku po samotných penězích. Zvláště Mises ukázal, že právě jako cena jakéhokoliv statku je určena jeho dostupným množstvím a intenzitou poptávek spotřebitelů po tomto zboží (založených na mezním užítku spotřebitelů), tak „cena“ nebo kupní síla peněžní jednotky je určena na trhu stejným způsobem.

V případě peněz, je poptávkou poptávka po držení něčích peněžních zůstatků (v něčí peněžence nebo v bance, aby je šlo utratit dříve nebo později za užitečné zboží a služby). Mezní užitečnost peněžní jednotky (dolaru, franku nebo zlaté unce) určuje intenzitu poptávky po peněžních zůstatcích; a vztah mezi dostupným množstvím peněz a poptávkou po nich určuje „cenu“ dolaru (tj. jak mnoho ostatního zboží může být za dolar získáno při směně).

Mises souhlasil s klasickou „kvantitativní teorií“, že vzestup v nabídce dolarů nebo zlatých uncí povede k pádu jejich hodnoty nebo „ceny“ (tj. vzestup cen ostatních statků a služeb); ale enormně tento hrubý přístup zušlechtil a integroval s obecnou ekonomickou analýzou. Prvně ukázal, že tento pohyb je stěží proporcionální; vzestup v nabídce peněz bude mít tendence snižovat jejich hodnotu, ale jak mnoho to dělá nebo pokud se tak vůbec stane, závisí na tom, co se stane

s mezní užitečností peněz, a tak poptávkou veřejnosti po držbě peněz v podobě peněžních zůstatků. Navíc Mises ukázal, že „množství peněz“ nezvyšuje celkovou sumu: zvýšené množství je „vstříknuto“ v jednom bodě ekonomického systému a ceny budou růst pouze, když se nové peníze rozptýlí vlnami po ekonomice.

Jestliže vláda vytiskne nové peníze a utratí je, řekněme za sponky na papír, to co se stane, není jednoduše nárůst „cenové hladiny“, jak by řekli ne-Rakouští ekonomové; co se stane je to, že prvně vzrostou příjmy a ceny sponek na papír, a potom ceny dodavatelů, kteří dodávají průmyslu sponek na papír a tak dále. Takže vzestup v nabídce množství peněz změní relativní ceny přinejmenším dočasně a může vyústit v trvalé změny také v relativních příjmech (Cantillonův efekt, pozn. překladatele).

Mises byl také schopen ukázat, že raný a dlouho zapomenutý pohled Ricarda a jeho přímých následovníků byl pozoruhodně správný: že nehledě na průmyslové anebo spotřební využití zlata, vzestup v nabídce peněz nepřináší vůbec žádné společenské přínosy. V kontrastu s takovými výrobními faktory jako je půda, práce a kapitál, nárůst jejich množství přinese větší produktivitu a vyšší životní standard, vzestup v nabídce peněz jen rozředí kupní sílu; nezvýší produkci.

Kdyby množství peněz každého v jeho peněžence anebo bankovním účtu byla magicky ztrojnásobena přes noc, společnost to nezlepší. Ale Mises ukázal, že velký půvab inflace (nárůst množství peněz) je přesně v tom, že ne každý dostane nové peníze ihned a ve stejném množství; místo toho vláda a jí oblíbení příjemci výnosů nebo dotací jsou prvními, kteří obdrží

nové peníze. Jejich příjem vzroste předtím, než mnoho cen vzroste; zatímco ti nešťastní členové společnosti, kteří obdrží nové peníze na konci řetězu (nebo jako penzisté, neobdrží z nových peněz vůbec nic) ztrácejí, protože ceny věcí, které kupují, rostou předtím, než si mohou užít vzestup příjmu. Ve zkratce půvab inflace je ten, že vláda a jiné skupiny v ekonomice můžou tiše, ale efektivně těžit na účet skupin obyvatelstva, které postrádají politickou moc.

Inflace — rozšíření nabídky peněz — ukázal Mises, je procesem zdaňování a redistribuce bohatství. Ve vývoji svobodné tržní ekonomiky nezasažené vládou přivoděným nárůstem nabídky peněz, ceny budou obecně klesat, jak se bude nabídka zboží a služeb rozšiřovat. A klesající ceny a náklady byly opravdu vítanou charakteristikou průmyslového rozvoje během většiny 19. věku. Aplikováním mezního užitku na peníze Mises překonal problém, který většina ekonomů viděla jako nepřekonatelný: takzvaný „rakouský kruh“.

Ekonomové mohli vidět, jak ceny vajec nebo koní nebo chleba mohly být určeny příslušnými mezními užitky těchto věcí; ale na rozdíl od těchto statků, které jsou poptávány za účelem spotřeby, peníze jsou poptávány a drženy v podobě peněžních zůstatků za účelem jejich utracení za statky. Nikdo tak nemůže poptávat peníze (a mít z nich mezní užitek), jestliže tyto již předtím neexistovaly, neřídily ceny a kupní sílu na trhu.

Ale jak můžeme plně vysvětlit cenu peněz v termínech mezního užitku, jestliže peníze musely mít předem existující cenu (hodnotu) pro účely toho, aby byly poptávány na první místě? Ve své „regresním

teorému“, Mises překonal „Rakouský kruh“ v jednom ze svých nejdůležitějších teoretických úspěchů, v němž logicky ukázal, že jeden může sledovat nazpět časový element v poptávce po penězích až do dávného dne, kdy peněžní komodita nebyla penězi, ale užitečnou barterovou komoditou ve své ryzosti.

Ve zkratce, až do dne, kdy peníze-komodita (tj. (nejčastěji) zlato nebo stříbro) byla poptávána výhradně pro svoje kvality jako spotřební komodita a komodita pro přímé použití. Mises nejen že zkompletoval logické vysvětlení ceny nebo kupní síly peněz, ale jeho objevy měly další důležité důsledky. Znamenalo to, že peníze mohly vzniknout jen jediným způsobem: na svobodném trhu a z přímé poptávky na tomto trhu pro užitečné komodity. A to znamená, že peníze nemohly mít původ v tom, že vláda prohlásí něco za peníze ani v nějakém druhu jednorázové společenské smlouvy; mohly se jen vyvinout z obecně užitečné a cenné komodity. Menger dříve ukázal, že peníze vznikly pravděpodobně touto cestou; ale byl to Mises, který potvrdil absolutní nezbytnost trhu pro původ peněz.

Ale to má ještě další důsledky. To znamená na rozdíl od pohledu většiny tehdejších a dnešních ekonomů, že „peníze“ nejsou jednoduše arbitrární jednotky nebo kousky papíru definované vládou: dolary, libry, franky apod. Peníze musí mít původ jako užitečná komodita: jako zlato, stříbro nebo cokoliv jiného. Původ peněžních jednotek, jednotek účtování a směny, nebyl „frank“ nebo „marka“, ale zlatý gram anebo stříbrná unce. Peněžní jednotka je v základu jednotkou váhy o specifické hodnotě, trhem vytvořené komodity. Není žádným zázrakem, že ve skutečnosti všechna dnešní

jména pro měny: dolar, libra, frank a podobně, pochází z váhových jednotek pro zlato nebo stříbro. I v dnešním měnovém chaosu ústava USA ještě definuje dolar jako 1/35 (nyní 1/42) zlaté unce. (Dnes již dolar na zlato vázán není, pozn. překladatele).

Tato analýza kombinovaná s Misesovou demonstrací nesmírných společenských škod vládou zvýšené nabídky arbitrárně vyprodukovaných „dolarů“ a „franků“, směřuje cestu k úplné odluce vlády od měnového systému. To znamená, že základem peněz je váha zlata nebo stříbra, to znamená, že je zcela možné se vrátit do světa, kde takové váhy budou opět jednou jednotkou účtování a prostředkem peněžní směny. Zlatý standard, který je dalek toho, aby byl barbarským fetišem anebo dalším arbitrárním nápadem vlády, je nahlizen jako schopný poskytnout peníze produkované výhradně na trhu, a ne jako předmět vrozených inflačních a přerozdělovacích tendencí donucující vlády. Dobré, nevládní peníze by znamenaly svět, kde by ceny a náklady opět mohly klesat jako reakce na růst produktivity.

Toto jsou sotva stěží všechny pokroky Misesovy monumentální knihy „Theory of Money and Credit“. Mises také demonstroval roli bankovníctví v nabídce peněz a ukázal, že bankovníctví osvobozené od vládní kontroly a diktátu, by vedlo k ne tak divoké inflační expanzi peněz, ale banky by byly přinuceny požadováním výplat dobrých peněz k ne-inflační politice „tvrdých peněz“.

Většina ekonomů ospravedlňuje centrální bankovníctví (kontrolu bank vládní bankou, jako je Federální rezervní systém) jako nutnost, aby vláda mohla ome-

zovat inflační tendence soukromých bank. Ale Mises ukázal, že role centrálních bank byla přesně opačná: osvobodit banky od přísných tržních restrikcí stran jejich aktivit a stimulovat a pohánět je k inflační expanzi jejich půjček a deposit. Centrální bankovníctví, jak jeho původní obhájci velmi dobře věděli, je a vždy bude inflačním opatřením osvobozujícím banky od tržních omezení. (Mises se později ve svých pozdějších pracích klonil ke 100% bankovním rezervám, pozn. překladatele).

Dalším významným pokrokem knihy „The Theory of Money and Credit“ bylo vymýcení některých ne-individualistických anomálií, které kazily Rakouský koncept mezního užitku. V kontradikci k jejich vlastní hlavní metodologii soustřeďující se na reálné jednání jednotlivců, Rakouští ekonomové šli v souladu s Jevonsko-Walrasovským mezním užitekem, který zkoušeli učinit měřitelnou matematickou kvantitou. I dnes, každá ekonomická učebnice vysvětluje mezní užitek v termínech „užitků“, jednotek, které jsou domněle sčitatelné, násobitelné a podrobitelné i jiným matematickým operacím (viz třeba celkový užitek, pozn. překladatele).

Jestliže by student cítil, že činí málo smyslu říci „Oceňuji hodnotou čtyř užitků tuto libru másla“, měl by takový student absolutně pravdu. Stavějíce na pohledu svého spolužáka z Böhm-Bawerkova semináře, Čecha Františka Čuhela (1862–1914), Mises zničujícím způsobem vyvrátil myšlenku toho, že mezní užitek je v nějakém smyslu měřitelný a ukázal, že mezní užitek je striktně ordinálním řazením, v kterém jednatel seřazuje svoje hodnoty v preferenčním pořadí („Prefe-

ruji A před B a B před C), bez předpokladu nějaké mytické jednotky nebo kvantity užitku.

Jestliže nemá žádný smysl říkat, že jednotlivec může „měřit svůj vlastní užitek“, potom má ještě méně smyslu se pokoušet srovnávat užitky mezi lidmi ve společnosti. Ale etatisté a egalitáři se pokouší použít teorii užitku tímto způsobem celé 20. století. Jestliže můžete říci, že mezní užitek z dolaru každého člověka klesá, jak tento člověk shromažďuje další dolary, potom nemůžete také říci, že vláda může zvýšit „společenský užitek“ tím, že vezme dolar od bohatého člověka, který si ho cení méně a dá ho chudému člověku, který si ho bude cenit výše?

Misesovo vysvětlení, že užitek nemůže být měřen zcela eliminuje použití mezního užitku pro rovnostářské politiky státu. A ačkoliv, zatímco ekonomové obecně neupřímně přijímají myšlenku, že užitek nemůže být srovnáván mezi jednotlivci, předpokládají, že mohou jít dále a odhadovat „společenské výhody“ a „společenské náklady“.

III. Mises o hospodářském cyklu

V knize „The Theory of Money and Credit“ byly obsaženy přinejmenším základy ještě jednoho vynikajícího úspěchu Ludwiga von Misesa: dlouho hledané vysvětlení mysteriosního a znepokojujícího ekonomického fenoménu — hospodářského cyklu. Od doby rozvinutí průmyslu a pokročilé tržní ekonomiky v pozdním 18. věku si pozorovatelé povšimli, že tržní ekonomika je předmětem zdánlivě nekonečné série střídajících se boomu a úpadků, expanzí, někdy eskalujících do pádivé inflace nebo těžké paniky a deprese.

Ekonomové se pokoušeli o mnoho vysvětlení, ale i ta nejlepší trpěla jednou základní vadou: nikdo z nich se nepokusil integrovat vysvětlení hospodářského cyklu s obecnou analýzou ekonomického systému, s „mikro“ teorií cen a produkce. Ve skutečnosti tak bylo těžké učinit, protože obecná ekonomická analýza ukazovala, že tržní ekonomika má tendenci směřovat k „rovnováze“ (ekvilibru), s plnou zaměstnaností, minimálními chybami v předpovědích apod. Odkud je potom trvalá série boomů nebo úpadků?

Ludwig von Mises viděl, že protože tržní ekonomika nemůže sama vést k trvalému kolu boomů a úpadků, vysvětlení musí ležet mimo trhy: v nějaké vnější intervenci. Postavil svoji velkolepou teorii hospodářského cyklu na třech dříve nepropojených elementech. Jedním byla Ricardiánská demonstrace způsobu, jakým vláda a bankovní systém obvykle rozšiřuje peníze a úvěr, vyhání do výše ceny (boom) a zaviňuje odliv zlata a následnou kontrakci peněz a cen (úpadek).

Mises zjistil, že toto bylo výborným předběžným modelem, ale nevysvětlovalo to, jak byl výrobní systém hluboce ovlivněn boomem nebo proč by deprese měla být potom nevyhnutelná. Druhým elementem byla Böhm-Bawerkovská analýza kapitálu a struktury výroby. A třetí byla demonstrace významu rozdílu mezi „přirozenou“ úrokovou mírou (míra úroku bez vlivu expanze bankovního úvěru) a mírou ve skutečnosti ovlivněnou bankovními půjčkami pro výrobní systém a ceny od švédského „Rakušana“ Knuta Wicksella (1851–1926).

Z těchto tří důležitých, ale rozptýlených teorií Mises vytvořil svoji velkolepou teorii hospodářského cyklu. Do (relativně) hladkého fungování a harmonie tržní ekonomiky přichází expanze bankovního úvěru, povzbuzovaná a podpořená vládou a její centrální bankou. Jak banky rozšiřují nabídku peněz (bankovky a deposita) a půjčují nové peníze byznysu, stlačují úrokovou míru pod „přirozenou“ míru, neboli míru časových preferencí, tj. míru svobodného trhu, která odráží dobrovolný poměr mezi spotřebou a investicemi veřejnosti.

Jak je úroková míra uměle snížena, byznys si bere nové peníze a rozšiřuje strukturu výroby, přidává kapitálové investice, zvláště ve „vzdálenějších“ stádiích produkce: v dlouhodobých projektech, výrobě strojů, průmyslových surovinách a podobně. Nové peníze jsou použity k přeplácení mezd a jiných nákladů a k přemístění zdrojů do těchto ranějších „vyšších“ řádů investic. Poté, co pracující a jiní výrobci obdrží nové peníze, přičemž jejich časové preference zůstávají nezměněny, budou utrácet ve svém, původním poměru

mezi spotřebou a úsporami. Ale to znamená, že veřejnost nebude dosti spořit, aby bylo možno nakoupit investice učiněné do vyšších řádů produkce a kolaps tohoto byznysu a investic se tak stane nevyhnutelným. Recese nebo deprese je potom nahlížena jako nevyhnutelné přizpůsobení výrobního systému, při kterém trh likviduje špatné „nadměrné investice“ z doby inflačního boomu a vrací se k poměru spotřeby a investic, který je preferovaný spotřebiteli.

Mises tak po prvé integroval vysvětlení hospodářského cyklu s obecnou „mikroekonomickou“ analýzou. Inflační expanze peněz skrze vládou řízený bankovní systém vytváří přeinvestování v odvětvích kapitálových statků a podinvestování v odvětvích výroby spotřebních statků, a „recese“ nebo „deprese“ je nutným procesem, při kterém trh likviduje pokřivení z doby boomu a navrácí se k systému výroby svobodného trhu, který je organizován k tomu, aby sloužil spotřebitelům.

Náprava přichází tehdy, když je přizpůsobovací proces dokončen. Závěry stran politiky, které plynou z Misesovy teorie, jsou diametrálně v protikladu k současné módě, jedno zda „Keynesiánské“ anebo „post-Keynesiánské“. Jestliže vláda a její bankovní systém provádějí inflaci úvěru, je Misesovým receptem za

(a) zastavit rychle inflaci a za

(b) nezasahovat do recesního přizpůsobení, nedržet vysoko mzdové sazby, ceny, spotřebu anebo špatné investice, tak aby bylo umožněno nutnému likvidačnímu procesu dělat svoji práci tak rychle a hladce jak je to jen možné. Tento recept je přesně stejný, pokud už je ekonomika v recesi.

IV. Mises mezi válkami

Kniha „The Theory of Money and Credit“ popohnala mladého Ludwiga von Misesa do předních řad evropských ekonomů. Následující rok 1913 se stal profesorem ekonomie na Vídeňské univerzitě; a během 20. a 30. let 20. století se Misesův seminář ve Vídni stal strážným světlem pro bystré mladé ekonomy po celé Evropě. V roce 1926 Mises založil prestižní rakouský institut pro výzkum hospodářského cyklu a v roce 1928 publikoval svoji rozvinutou teorii hospodářského cyklu „Monetary Stabilization and Cyclical Policy“.⁶

Ale i přes známost své knihy a jeho semináře na Vídeňské univerzitě, pozoruhodný pokrok dosažený Misesem a jeho knihou „The Theory of Money and Credit“ ekonomickou profesí nebyly nikdy plně uznány anebo akceptovány. Toto odmítnutí bylo symbolizováno faktem, že ve Vídni byl Mises vždy soukromým docentem, tj. jeho místo na univerzitě bylo prestižní, ale neplacené.⁷

Svůj příjem získával jako ekonomický poradce rakouské (vídeňské) obchodní komory, tuto pozici zastával od roku 1909 až do doby, než v roce 1934 opustil Rakousko. Důvodem pro obecné zanedbání misesových výkonů tkvěl v problémech s překlady, nebo

⁶ Zahrnuto v knize *On the Manipulation of Money and Credit*, Percy L. Greaves, ml. Ed. (Dobbs Ferry, N. Y.: Free Market Books, 1978). Přetištěno v Misesově knize *The Causes of the Economic Crisis: And Other Essays Before and After the Great Depression* (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 2006).

⁷ Studenti platili malý poplatek za seminář. (Pozn. překladatele: Mises se později stal na univerzitě neplaceným mimořádným profesorem).

hlouběji tkvěl v kurzu, jaký ekonomická profese začala nabírat po 1. světové válce. V izolovaném světě anglických a amerických učenců neměla práce nepřeložená do angličtiny žádný dopad; a tragicky „The Theory of Money and Credit“ se neobjevila v angličtině až do roku 1934, kdy jak ještě uvidíme, bylo příliš pozdě, aby se ujala.

Německo nemělo nikdy tradici neoklasické ekonomie: jako v samotném Rakousku, Rakouská ekonomická škola začala upadat, úpadek symbolizovala v roce 1914 smrt Eugena von Böhm-Bawerka a odchod již neaktivního Karla Mengera krátce po začátku 1. světové války. Ortodoxní Böhm-Bawerkovci silně odolávali Misesově pokroku a začlenění jeho měnového a hospodářského cyklu do rakouské analýzy. Proto bylo pro Misesa nutné, aby vytvořil nově ze studentů a následovníků svoji vlastní „neo-rakouskou“ ekonomickou školu.

Jazyk nebyl v Anglii a Spojených státech jediným problémem. Pod umrtvujícím a panovačným vlivem novoricardiána Alfreda Marshalla (1842–1924), nebyla Anglie nikdy příznivě nakloněná rakouskému ekonomickému myšlení. A v USA, kde se Rakouská škola držela pevněji, došlo po 1. světové válce k žalostnému úpadku na úrovni ekonomického teoretizování.

Dva vedoucí „rakouští“ ekonomové ve Spojených státech, Herbert J. Davenport z Cornellovy university a Frank A. Fetter z Princetonské university oba do doby vzniku 1. světové války k ekonomické teorii přestali přispívat. Do tohoto teoretického vakua ve 20. letech 20. století vstoupili dva mýlící se a rozhodně nerakouští ekonomové, oba pomohli zformovat (starší)

„Chicagskou školu“: Irving Fisher z Yaleho university s mechanistickou kvantitativní teorií a důrazem na vhodnost vládní manipulace s měnou a úvěrem za účelem zvýšení a stabilizování cenové úrovně; a Frank H. Knight z Chicaga, s jeho důrazem na vhodnost nikdy neexistující „dokonalé konkurence“ a se svým popíráním důležitosti času v analýze kapitálu nebo časové preference při určení úrokové míry.

Navíc ekonomický svět se podobně jako svět ekonomie stal postupně nepřátelským k Misesovu pohledu. Mises napsal knihu „The Theory of Money and Credit“ v čase světového soumraku relativního laissez-faire a zlatého standardu, který před 1. světovou válkou převažoval. Jak se válka uvedla v ekonomických systémech, víme dobře do dneška: svět státismu, vládního plánování, intervence, vládní neplnohodnotné (fiat) měny, inflace a hyperinflace, kolapsů měn, cel a devizových kontrol.

Mises působil v šedivém ekonomickém světě okolo sebe celý život s velkou statečností a osobní integritou. Ludwig von Mises se nikdy neohnul před větrem změn, které viděl jako nešťastné a katastrofální; ani změny v politické ekonomii ani v hospodářské vědě by ho nemohly přivést k ústupku o jediný kousek z přesvědčení a předložené pravdě, jak ji viděl. V holdu Misesovi francouzský ekonom a význačný obhájce zlatého standardu Jacques Rueff, mluví o Misesově „nesmlouvavosti“ a správně píše: „S neúnavným entuziasmem a se statečností a nezlomnou vírou, Mises nikdy neustal v kritizování mylných důvodů a nepravd používaných k ospravedlnění většiny našich nových institucí. Demonstroval — v nejdoslovnějším smyslu

toho slova — že tyto instituce, když tvrdí, že přispívají k blahobytu člověka, jsou okamžitým zdrojem těžkostí a bolestí a nakonec příčinou konfliktů, války a zotročení. Nezvažoval cokoliv, co by ho mohlo odchýlit o kousek od přímé příkré cesty, po které ho vedl jeho rozum. V iracionalismu naší doby zůstal osobou čistého rozumu. Ti, kdo ho slyšeli, byli na počátku často udivení přesvědčivostí jeho úvah, kterými je dovedl do míst, do kterých by se nedovázili dojít kvůli lidské bázlivosti.“⁸

⁸ Jacques Rueff, „The Intransigence of Ludwig von Mises“, v Mary Senholz, ed. *On Freedom and Free Enterprise: Essays in Honor of Ludwig von Mises* (Princeton, N. J.: D. van Nostrand, 1956), str. 15-16.

V. Mises o ekonomické kalkulaci a socialismu

Rakouští ekonomové vždy implicitně dávali přednost politice svobodného trhu, ale v klidném a relativně svobodném světě pozdního 19. věku se Rakouští ekonomové nevzrušovali s explicitní analýzou svobody a vládních intervencí. V prostředí urychlujícího se etatismu a socialismu Ludwig von Mises, zatímco pokračoval v rozvinutí své teorie hospodářského cyklu, obrátil svoji mocnou pozornost k analýze vládních intervencí a plánování. Jeho odborný článek z roku 1920 „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth“⁹, byl senzací: demonstroval poprvé krát, že socialismus byl nerealizovatelným systémem pro průmyslovou ekonomiku; proto, že Mises ukázal, že socialistická ekonomika zbavená tržního systému svobodného trhu, by nemohla racionálně kalkulovat náklady nebo alokovat výrobní faktory efektivně do nejvíce potřebných úkolů.

Ačkoliv opět nebyla do roku 1934 přeložena do angličtiny, Misesova demonstrace měla enormní dopad na evropské socialisty, kteří po dekády zkoušeli vyvrátit Misesa a přijít s funkčním modelem socialistického

⁹ „Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen,“ v Archiv für Sozialwissenschaften 47 (1920): str. 86–121. Přeloženo do angličtiny S. Adlerem a zahrnuto v F. A. Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning: Critical Studies of the Possibilities of Socialism* (London: G. Routledge & Sons, 1935).

plánování. Mises začlenil tyto náhledy do komplexní kritiky socialismu ve své knize „Socialismus“ (1922).¹⁰

Do té doby, než Misesova devastující kritiky socialismu byla přeložena, světu amerických ekonomů bylo řečeno, že polský socialista Oskar Lange „vyvrátil“ Misesa a socialisté odpočívali bez toho, aby se obtěžovali číst Misesovy vlastní příspěvky. Rostoucí a přiznaná selhání komunistického ekonomického plánování v SSSR a východní Evropě, v těchto průmyslově pokročilejších ekonomikách po druhé světové válce, poskytlo dramatické potvrzení Misesových názorů — ačkoliv Misesova vlastní demonstrace je ještě pohodlně zapomenuta.

Pokud nemůže socialismus fungovat, tak ani nemůžou fungovat specifické akty vládních intervencí do trhu, což Mises nazval „intervencionismem“. V sérii článků během 20. let 20. věku kritizoval Mises a vyvrátil množství etatistických ekonomických opatření, tyto články byly posbírány do knihy „Kritik des Interventionismus“ (1929).¹¹

Jestliže není socialismus ani intervencionismus životaschopný, potom nám zbývá „laissez-faire“ klasický liberalismus, neboli svobodná tržní ekonomika a Mises rozšířil svoji analýzu o výhody klasického liberalismu

¹⁰ Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (Indianapolis: Liberty Press/Liberty Classics, 1981). Německé edice 1922, 1932. Anglický překlad J. Kahane, 1936; rozšířený o Epilogue, *Planned Chaos*, 1951; Jonathan Cape, 1969.

¹¹ Ludwig von Mises, *A Critique of Interventionism*, překlad Hans F. Sennholz (New Rochelle, N.Y.: Arlington House, 1977); přetisk 1996 od Ludwig von Mises Institute. Původní německá edice 1976 u Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Darmstadt, Germany), s předmluvou od F.A. Hayeka.

v jeho pozoruhodné knize „Liberalismus“ (1927).¹² V „Liberalismu“ Mises ukázal úzké propojení mezi mezinárodním mírem, občanskými svobodami a svobodnou tržní ekonomikou.

¹² Liberalism: A Socio-Economic Exposition, překlad Ralph Raico, Arthur Goddard, Ludwig von Mises, ed. (Kansas City: Sheed Andrews and McMeel, 1978); 1962 edice The Free and Prosperous Commonwealth (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand). Česky vyšlo jako Liberalismus. Praha: Ekopress 1998.

VI. Mises o metodologii ekonomie

20. léta 20. století tak zažila, jak se Ludwig von Mises stal vynikajícím kritikem etatismu a socialismu a zastáncem laissez-faire a svobodné tržní ekonomiky. Ale to ještě nebylo pro jeho pozoruhodně tvůrčí a plodnou mysl dosti. Mises viděl, že samotná ekonomická teorie, i ve své Rakouské formě, nebyla ani plně systematizována ani neměla kompletně vypracovány svoje metodologické základy.

Navíc, Mises zjistil, že ekonomie více a více podléhala kouzlu nových a špatných metodologií: obzvláště „institucionalismu“, který zásadně zcela odmítal ekonomii, a „positivismu“, který se stoupající měrou a mylně pokoušel konstruovat ekonomickou teorii na stejných základech jako fyzikální vědy. Klasičtí ekonomové a starší Rakouští ekonomové stavěli ekonomii na řádné metodologii; ale jejich specifické proniknutí do metodologie bylo často náhodné a nesystematické, a proto tito neustavili metodologii dostatečně explicitně anebo nerozpačitě tak, aby mohla odolat novému útočce pozitivismu a institucionalismu.

Mises pokračoval v ukování filosofického základu a metodologie ekonomie, tímto tak naplnil a systematizoval metody Rakouské ekonomické školy. Tyto byly

prvně rozvinuty v jeho knize „Grundprobleme der Nationalökonomie“ (1933).¹³

Po 2. světové válce, když se institucionalismus ztrácel a pozitivismus naneštěstí totálně ovládl ekonomickou profesi, Mises dále rozvinul svoji metodologii a odmítl pozitivismus ve své „Theory and History“ (1957)¹⁴ a v „The Ultimate Foundation of Economic Science“ (1962).¹⁵

Mises začal sám především proti pozitivistické metodě, která vidí člověka v duchu fyziky, jako kameny a atomy. Pro pozitivisty je funkcí ekonomické teorie pozorování kvantitativní, statistické pravidelnosti v lidském jednání, a potom na základě toho vymyslet zákony, které by potom mohly být použity pro „předvídání“ anebo „testování“ dalších statistických dat. Positivistická metoda je samozřejmě jedinečně vhodná pro myšlenku ekonomiky řízené a plánované „sociálními inženýry“, kteří nakládají s člověkem jako bezduchým fyzikálním objektem.

Jak Mises napsal v úvodu ke své knize „Epistemological Problems of Economics“, tento „vědecký“ přístup: „studuje chování lidských bytostí podle metod newtonovské fyziky, která se uchyluje k hmotě a pohybu. Na základě tohoto údajně „positivního“ přístupu k problémům lidského druhu, plánují „sociální inženýring“ vyvinout novou techniku, která by dovolila „eko-

¹³ Přeloženo do angličtiny Georgem Reismanem jako *Epistemological Problems of Economics* (Princeton, N. J.: D. Van Nostrand, 1960); přetištěno 2003 (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute).

¹⁴ (1957, 1969, 1976; New Rochelle, N.Y.: Arlington House, 1978); přetištěno 1985 a 2007 (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute).

¹⁵ (Princeton, N. J.: D. Van Nostrand, 1962); druhá edice 1978 (Kansas City: Sheed Andrews a McMeel).

nomickým carům“ plánované společnosti v budoucnosti jednat s živým člověkem způsobem, který umožňuje inženýru jednat s neživým materiálem.“

Mises vyvinul svoji, s tímto kontrastující, metodologii, kterou nazýval „praxeologie“ anebo obecnou teorií lidského jednání, ze dvou zdrojů: deduktivní, logické, na jednotlivce zaměřené analýzy klasických a Rakouských ekonomů; a na filosofii historie „Jihozápadní německé škole“ z přelomu století, zvláště na Rickertovi, Dilteym, Windelbandovi a Misesovu příteli Maxi Weberovi.

V podstatě Misesovská praxeologie má položeny své základy na jednajícím člověku: na jednotlivé lidské bytosti, která není kamenem nebo atomem, který „se pohybuje“ podle kvantitativně určených fyzikálních zákonů, ale který má vnitřní úmysly, cíle a záměry, kterých se snaží dosáhnout, a ideje o tom, jak těchto dosáhnout.

Ve zkratce, Mises v kontrastu k pozitivismu, prohlásil za primární fakt lidské jednání — mysl člověka, která si osvojuje cíle a snaží se jich jednáním dosáhnout. Existence takového jednání je objevena introspekcí (zkoumáním svého nitra) stejně jako pozorováním lidských bytostí při jejich aktivitě. Protože lidé používají svoji vůli k jednání ve světě, jejich výsledné jednání nemůže nikdy být kodifikováno v kvantitativních historických „zákonech“.

Proto je zbytečné a mylné, aby se ekonomové pokoušeli přicházet s predikovatelnými statistickými zákony a korelacemi pro lidské jednání. Každá událost, každé jednání v lidské historii je rozdílným a unikátním

výsledkem, svobodným jednáním a vzájemným ovlivňováním osob; proto zde nemohou být žádné statistické předpovědi anebo „testování“ ekonomických teorií.

Jestliže praxeologie ukazuje, že lidské jednání nemůže být strčeno do přihrádky kvantitativních zákonů, jak tam pak může být vědecká ekonomie? Mises odpovídá, že ekonomická věda jako věda o lidském jednání musí být a je velmi rozdílná od pozitivistických modelů fyziky. Jak klasičtí a Rakouští ekonomové ukázali, ekonomie může být založena sama na velmi málu široce pravdivých a zřejmých axiomech, axiomech odvozených z introspekce samotného charakteru a podstaty lidského jednání. Z těchto axiomů, můžeme odvodit jejich logické důsledky jako ekonomické pravdy. Pro příklad, základní axiom existence samotného lidského jednání: že lidé mají cíle, jednají pro jejich dosažení, jednají nutně v souvislostech času, používají ordinární hodnotové škály a podobně.

Ačkoliv nebyly přeloženy až do doby po 2. světové válce, Misesovy ideje stran metodologie byly přineseny do anglicky mluvícího světa v silně zředěné formě jeho studentem a v té době stoupencem, mladým anglickým ekonomem Lionelem Robbinsem (1898–1984). Robbinsonova „*Essay on the Nature and Significance of Economic Science*“ (1932)¹⁶, ve které autor uznal svůj „zvláštní dluh“ Misesovi, byla uznávána po mnoho let v Anglii a Spojených státech jako vynikající práce stran metodologie ekonomie.

Ale Robbinsonův důraz na podstatu ekonomie jako studie alokace vzácných prostředků na alternativní

¹⁶ (London: Macmillan, 1932).

cíle, byl vysoce zjednodušenou a nařaděnou formou praxeologie. Postrádal všechnu hloubku Misesova vhledu do charakteru deduktivní metody a do rozdílu mezi ekonomickou teorií a charakterem lidské historie. Jako výsledek toho, spolu s Misesovými vlastními pracemi, které se týkaly tohoto tématu nepřeloženými, Robbinsonova práce byla sotva úspěšná v zastavení rostoucího přílivu pozitivismu.

VII. Mises a kniha „Lidské jednání“

Bylo to vše dobré a výtečné stran formulování správné metodologie pro ekonomickou vědu; byla zde ještě jedna věc, a mnohem těžší úkol, skutečně vytvořit ekonomii, celé tělo ekonomické analýzy, na těchto základech a s použitím této metody. Normálně by bylo považováno za nemožné, aby se očekávalo od jednoho člověka vykonání obou úkolů: pracovat na metodologii a potom na těchto základech rozvinout celý systém ekonomie.

Z pohledu Misesova dlouhého seznamu práce a úspěchů by bylo neuvěřitelné očekávat, že Mises sám by vykonal tento extrémně těžký a obtížný úkol. A přece Ludwig von Mises, izolovaný a sám, opuštěný téměř od všech svých následovníků, v Ženevě v exilu z fašistického Rakouska, mezi světem a profesí, které opustily všechny jeho ideály, metody a principy, to udělal.

V roce 1940 publikoval svůj korunní a monumentální úspěch, „Nationalökonomie“, dílo, které bylo nicméně ihned zapomenuto uprostřed válkou zničené Evropy. Naštěstí kniha „Nationalökonomie“ byla rozšířena a přeložena do angličtiny v roce 1949 jako „Human Action“ (Lidské jednání).¹⁷ Tak Mises mohl pova-

¹⁷ (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1949, 1963); třetí edice, přepracováno (Chicago: Henry Regnery, 1966); scholar's edition (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1998, 2008). Česky vyšlo jako Lidské jednání: pojednání o ekonomii (Praha: Liberální institut 2006 a 2018).

žovat „Lidské jednání“ za vůbec nejpozoruhodnější úspěch; který vytvářený za dosti tvrdých nepříznivých okolností, učinil jeho úspěch inspirativnějším a dechberoucím.

Lidské jednání JE; je to ekonomie celá, rozvíjená od prověřených praxeologických axiomů, založená přímo na analýze jednajícího člověka, účelového jednotlivce, který jedná v reálném světě. Je to ekonomie vyvinutá jako deduktivní disciplína, vycházející z logických implikací existence lidského jednání. Pro mě, který měl privilegium číst knihu při publikování, to byl čin, který změnil kurs mého života a idejí. Byl zde systém ekonomického myšlení, o kterém někteří z nás snili a nikdy nemysleli, že by mohl být dosažen: ekonomická věda, úplná a racionální, ekonomie, která by mohla být, ale nikdy nebyla. Ekonomie provedená „Lidským jednáním“.

Velikost Misesova počínu může také být pochopena z toho faktu, že jen „Lidské jednání“ bylo prvním obecným pojednáním o ekonomii v Rakouské ekonomické tradici od 1. světové války; bylo to první takové obecné pojednání v jakékoliv tradici. Po 1. světové válce se ekonomie stala rostoucí měrou fragmentovaná, rozdělená do částí a kousků neintegrovane analýzy; a proto od dob předválečných spisů takových vynikajících mužů jako Fetter, Clark, Taussig a Böhm-Bawerk, ekonomové přestali presentovat svou vědu jako koherentní, deduktivní integrovaný celek.

Jediní spisovatelé, kteří se pokouší presentovat celkový obrázek na tomto poli, jsou autoři elementárních učebnic: které jen odhalují nedostatek v ucelenosti nešťastného stavu, kterého ekonomie dosáhla. Ale

nyní ukázalo „Lidské jednání“ na cestu z bažiny neucelenosti.

Je toho o něco více, co by mělo být o „Lidském jednání“ řečeno, mimo upozornění na několik z mnoha detailních příspěvků v tomto velkém korpusu ekonomie. I přes Böhm-Bawerkův objev a důraz na časové preference jako základ pro úrok, Bawerk sám kompletně nevytvořil svoje teorie na tomto podkladě, a ponechal problém preferencí zmatený.

Frank A. Fetter (1863–1949) vylepšil a uhladil teorii a vytvořil čisté vysvětlení časových preferencí ve svých pozoruhodných, ale opomíjených spisech v prvních dvou dekádách 20. věku. Fetterova vize ekonomického systému byla v podstatě taková, že spotřebitelské užítky a poptávky ustavují ceny spotřebního zboží, že individuální faktory získávají svoji mezní užitečnost, a že potom všechny z těchto výnosů jsou diskontovány úrokovou mírou neboli časovou preferencí, přičemž věřitel nebo kapitalista získává diskont. Mises vzkřísil Fetterův zapomenutý úspěch, ukázal ještě dále, že časová preference je nutně praxeologickou kategorií lidského jednání a integroval Fetterovu teorii úroku do Böhm-Bawerkovské teorie kapitálu a do své vlastní teorie hospodářského cyklu.

Mises také poskytl velmi potřebnou metodologickou kritiku současné módní matematické a statistické metody ekonomie, systém odvozený od švýcarského neoklasika Léona Walrase a metodologie, která téměř vytlačila jazyk nebo verbální logiku z ekonomické teorie. Pokračoval ve výslovně anti-matematické tradici klasických ekonomů a Rakouských ekonomů (mnoho z nich bylo důkladně trénováno v matematice), Mises

tvrdil, že matematické rovnice jsou užitečné jen při popisování bezčasové, statické, neexistující „obecné rovnováhy“.

Odchodem z této nirvány k analyzování jednání jednotlivců v reálném světě, světě času a očekávání, naděje a chyb, se matematici (v ekonomii) stanou nejen neužitečnými, ale vysoce matoucími. Mises ukázal, že samotné používání matematiky v ekonomii je částí pozitivistického omylu, který zachází s lidmi jako s kameny, a proto věří, že jako ve fyzice, může být lidské jednání nějak bráno s matematickou přesností určení dráhy letu rakety. Navíc, protože jednotliví lidé mohou jen vidět a odhadovat v termínech reálných rozdílů, použití diferenciálního počtu, s jeho předpokladem nekonečně malých kvantitativních změn, je jednoduše nepřiměřené pro vědu o lidském jednání.

Použití matematických „funkcí“ také vzbuzuje představu, že všechny události na trhu jsou „vzájemně závislé“; protože v matematice jestliže x je funkcí y , potom je y ve stejném smyslu funkcí x . Tento druh metodologie „vzájemné závislosti“ může být dokonale legitimní na poli fyziky, kde není v činnosti unikátní kauzální agent. Ale ve sféře lidského jednání je tu kauzální agent, „jedna“ příčina: účelové jednání jednotlivého člověka.

Rakouští ekonomové tudíž ukázali, že tok příčin je, pro příklad, od spotřebitelské poptávky směrem k oceňování faktorů produkce, a v žádném případě opačným způsobem. Podobně módní „ekonometrická“ metoda, která se pokouší integrovat statistické události a matematiku je dvojnásob mylná; jakékoliv použití statistiky k tomu, aby se dospělo k zákonům schopným

předpovídat, předpokládá, že v analýze jednotlivého jednání, může jako ve fyzice jeden objevit pevné konstanty, neměnné kvantitativní zákony. A ještě, jak zdůrazňuje Mises, nikdo nikdy neobjevil jedinou kvantitativní konstantu v lidském jednání, a nikdo ji pravděpodobně neobjeví, je-li dána svoboda vůle vrozená každému jednotlivci.

Z tohoto klamu pochází současná mánie pro „vědecké“ ekonomické předpovídání a Mises břitce ukazuje zásadní klamy této letité nevyléčitelné marné aspirace. Ubohý záznam ekonometrického předpovídání v minulých několika letech, přes použití vysoce rychlostních počítačů a údajně sofistikovaných ekonometrických „modelů“, je dalším potvrzením množství pohledů, které Mises poskytl.

Bohužel v meziválečné době, pronikl do anglicky mluvícího světa, mimo kousku jeho metodologie, jen jeden aspekt z Misesovy ekonomie. Na základě své teorie hospodářského cyklu Mises předpověděl deprese v čase, kdy v „Nové éře“ 20. let 20. století většina ekonomů včetně Irvinga Fishera vyhlášovala neomezenou prosperitu zajištěnou manipulacemi vládních centrálních bank.

Když udeřila Velká deprese, začal se ukazovat oživující zájem obzvláště v Anglii o Misesovu teorii hospodářského cyklu. Tento zájem byl dále zažehnut emigráním Misesova vynikajícího následovníka Friedricha A. von Hayeka (1899–1993) na Londýnskou ekonomickou školu (London School of Economics), jehož vlastní rozvinutí Misesovy teorie hospodářského cyklu bylo v raných 30. letech 20. století rychle přeloženo do angličtiny. Během této doby Hayekův seminář na lon-

dýnské škole vychoval mnoho teoretiků Rakouské teorie cyklu, včetně Johna R. Hickse, Abby P. Lerner, Ludwiga M. Lachmanna a Nicholase Kaldora; a takoví angličtí stoupenci Misesa jako Lionel Robbins a Frederic Benham publikovali Misesovo vysvětlení Velké deprese v Anglii.

Práce Misesových rakouských studentů jako Fritz Machlup a Gottfried von Haberler začaly být překládány a Robbins dohlížel na překlad, na dlouho poslední, Misesovy knihy „The Theory of Money and Credit“ v roce 1934. V roce 1931, Mises publikoval svoji analýzu deprese v knize „Die Ursachen der Wirtschaftskrise“. ¹⁸ V první polovině 30. let 20. století to vypadalo velmi dobře, jako by Misesovská teorie hospodářského cyklu vyhrála den, a pokud by tomu tak bylo, potom by zbytek Misesovské ekonomie nemohl být tak daleko pozadu.

Amerika byla ve vyzdvižení Rakouské teorie pomalejší, ale enormní vliv anglické ekonomie ve Spojených státech zajistil, že Misesova teorie hospodářského cyklu byla také rozšiřována po této zemi. Gottfried von Haberler poskytl první shrnutí Misesovy-Hayekovy teorie hospodářského cyklu v USA ¹⁹ a brzy se nastupující ekonom Alvin Hansen obrátil směrem k přijetí Ra-

¹⁸ Překlady Bettina Bien Greaves, „The Causes of the Economic Crises,” in Ludwig von Mises, *On the Manipulation of Money and Credit* (Dobbs Ferry, N.Y.: Free Market Books, 1978). Přetištěno jako *The Causes of the Economic Crisis: And Other Essays Before and After the Great Depression* (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 2006).

¹⁹ To je pořád jeden z nejlepších krátkých úvodů do Misesovské analýzy hospodářského cyklu. Viz Gottfried von Haberler, „Money and the Business Cycle,” in *The Austrian Theory of the Trade Cycle and Other Essays* (New York: Center for Libertarian Studies, září 1978); přetištěno 1996 a 2003 (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute).

kouské doktríny. Kromě teorie hospodářského cyklu Hayek, Machlup a mladý ekonom Kenneth Boulding vzkřísili v amerických žurnálech v pozoruhodné sérii článků Rakouskou teorii kapitálu a úroku.

S rostoucí měrou se zdálo, že Rakouská ekonomie by byla vlnou budoucnosti a Mises by přinejmenším dosáhl uznání, které si tak dlouho zasluhoval a nikdy nedosáhl. Ale v bodě vítězství zasáhla tragédie ve formě známé Keynesiánské revoluce. S publikováním knihy „Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz“ (rok 1936), zmatené a neúplné nové obhajoby a racionalizace inflace a vládních deficitů Johna Myanarda Keynese (1883–1946), zasáhla tato revoluce ekonomický svět jako préríjní požár.

Až do doby Keynese, ekonomie poskytovala nepopulární záštitu proti inflaci a deficitnímu utrácení; ale nyní s Keynesem a vyzbrojeni nejasným, obskurním a kvazi-matematickým žargonem, ekonomové mohli spěchat do populární a výnosné koalice s politiky a vládami usilujícími o rozšíření svého vlivu a moci. Keynesovská ekonomie byla krásně šitá k tomu, aby byla intelektuálním pancířem moderního státu blahobytu, pro intervencionismus a etatismus v rozsáhlém a mohutném měřítku.

Jak se často stává v historii sociálních věd, Keynesiánský se neobtěžovalo s vyvrácením Misesiánské teorie; ta byla jednoduše zapomenuta, smetena pryč spěchající Keynesiánskou revolucí. Misesova teorie hospodářského cyklu stejně jako zbytek Rakouské ekonomie, byly jednoduše zality orwellovskou „mezerou v paměti“, z uvedeného důvodu pro ekonomy a svět ztraceny.

Pravděpodobně jeden z nejhorších aspektů masivního zapomenutí bylo zběhnutí Misesových nejschopnějších následovníků: spěch ke Keynesiánství nejen Hayekových anglických studentů, Hansena, který se brzy stal vůdčím americkým Keynesiánem, ale i Rakušanů, kteří měli lepší znalosti, a kteří rychle opouštěli Rakousko, aby přijali vysoké akademické posty ve Spojených státech a vytvořili umírněné křídlo Keynesiánské ekonomie. Po třpytivě slibných 20. a 30. letech 20. století zůstali jen Hayek a méně známý Ludwig Lachmann (1906–1990) věrní a nepošpinění. Bylo to uprostřed této izolace, ničící zasloužené naděje, kdy Ludwig von Mises pracoval na dokončení velké stavby knihy zvané „Human Action“ (česky „Lidské jednání“).

VIII. Mises v USA

Persekčován ve svém rodném Rakousku, Ludwig von Mises byl jedním z mnoha pozoruhodných evropských exulantů. Prvně přišel do Ženevy, Mises zde učil na „Graduate Institute of International Studies“ od roku 1934 do roku 1940; bylo to v Ženevě, kde se v roce 1938 oženil s milovanou Margit Sereny-Herzfeld (1890–1993). V roce 1940 přišel Mises do Spojených států.²⁰

Ale zatímco nesčíslně mnoho socialistů a komunistů z evropského exilu bylo vítáno v akademickém světě ve Spojených státech, a zatímco jeho vlastní dřívější stoupenci získali vysoké akademické posty, Mises sám byl přehlížen a zapomenut. Neuhazitelné a nekompromisní lpění na individualismu v ekonomické metodě stejně jako v politické filosofii, mu zamezilo v získání podobné akademické pozice, skromného „neomezovaného hledání pravdy“.

Ačkoliv žil na malých podporách od nadací v New York City, Mises byl schopen publikovat v roce 1944 dvě pozoruhodné práce, napsané v angličtině: „Omnipotent Government“²¹ a „Byrokracii“.²² „Omnipotent Government“ ukazovala, že nacionálně socialistický

²⁰ Viz Ludwig von Mises, *Notes and Recollection* (Grove City, Penn.: Libertarian Press, 1978). Česky dostupné zde: <http://www.mises.cz/literatura/poznamky-a-vzpominky-61.aspx>.

²¹ (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1944); přetištěno 1985 (Grove City, Penn.: Libertarian Press).

²² (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1944); přetištěno 1983 (Grove City, Penn.: Libertarian Press). Česky vyšlo jako: *Byrokracie*. Praha: Liberální institut 2002.

režim nebyl, jak stojí v módní marxistické analýze, „nejvyšším stádiem kapitalismu“, ale byl místo toho formou socialistického totalitarismu. Kniha „Byrokracie“ poskytla vitálně důležitou analýzu kritického rozdílu mezi ziskovým řízením (managementem) a byrokratickým řízením (managementem) a ukázala, že vážná neefektivnost byrokracie je vrozená a nevyhnutelná u jakékoliv vládní aktivity.

Bylo neomluvitelnou a hanebnou skvrnou na americké akademické obci, že Mises nikdy nenašel na universitě placené místo na hlavní pracovní poměr. Od roku 1945 byl Mises na Newyorské univerzitě jednoduše hostujícím profesorem na „Graduate School of Business Administration“. Za takových podmínek, s ním bylo jednáno ze strany universitních autorit často jako s druhořadým občanem, vzdálen od prestižních akademických center a obklopen začasto prospěchářskou nechápavou většinou z oborů účetních a podnikatelských financí, Mises znovu začal s jeho kdysi známými týdenními semináři. Bohužel na místě tohoto druhu nemohl Mises doufat v získání davu vlivných mladých akademických ekonomů; nemohl doufat v opakování jiskřivého úspěchu jeho vídeňských seminářů.

I přes tyto smutné a nešťastné podmínky Mises vedl svůj seminář hrdě a bez stížností. Ti z nás, kdo se seznámili s Misesem během jeho pobytu na Newyorské univerzitě nikdy neslyšeli z jeho úst ani slovo hořkosti anebo nelibosti. Ve své neselhávajícím vznešeném a laskavém způsobu Mises pracoval mezi svými studenty na povzbuzení a stimulaci jakékoliv možné jiskry tvořivosti. Každý týden z něj vypadl proud navr-

hovaných výzkumných projektů. Každá Misesova lekce byla pečlivě propracovaným šperkem, bohatým na hluboké znalosti, představujícím přehled celé jeho ekonomické vize. Těm studentům, kteří seděli tiše a vystrašeně, Mises říkal s charakteristickým humorným mrknutím ve svých očích: „Nebojte se mluvit. Nezapomeňte, cokoliv řeknete o daném předmětu a jakkoliv to může být špatně, stejnou věc již byla řečena nějakým vyhlášeným ekonomem.“

I přes slepou uličku, v které Mises pobýval, úzká hrstka absolventů ze semináře vzešla, aby nesla Rakouskou ekonomickou tradici; a navíc seminář posloužil jako maják pro neregistrované studenty v oblasti New York City, kteří se každý týden shromažďovali za účelem návštěvy Misesova semináře. Ne neposledním z těchto potěšení bylo zakončení po semináři v místní restauraci, přinejmenším šlo o menší odraz dnů, kdy Misesův kruh (Mises-Kreis) pokračoval kdysi dále v nějaké vídeňské kavárně.

Mises dále chrлил nekonečný proud fascinujících vtipů a názorů, a my jsme dobře věděli, že v těchto anekdotách a v samotné atmosféře a osobě Ludwiga von Misesa, jsme my všichni viděli ztělesnění staré Vídně v daleko vznešenějších a veselejších dnech. Ti z nás, kdo měli privilegium navštěvovat jeho seminář na Newyorské univerzitě jsme mohli dobře porozumět tomu, jak byl Mises velkým učitelem stejně jako velkým ekonomem.

I přes svoji tehdejší situaci byl Mises schopen sloužit jako osamělý maják svobody, laissez-faire a Rakouské ekonomie v nehostinném světě. Jak jsme viděli, Misesova pozoruhodná produktivita pokračovala stále

i v Novém světě. A naštěstí zde bylo dost lidí přejících si překladu Misesových klasických prací a publikování jeho pokračující produkce.

Mises byl v poválečné době v USA ústředním bodem libertariánského hnutí: vodítkem a věčnou inspirací pro nás všechny. I přes nezáměr akademické obce, jsou Misesovy publikace prakticky všechny dnes v tisku, kde je drží rostoucí množství studentů a následovníků. A i v odolávajících řadách akademických ekonomů, v posledních letech vidíme rostoucí množství absolventů a mladých profesorů, kteří se chápou Rakouské ekonomické a Misesovské tradice.

Nejen ve Spojených státech; není moc známo, že skrze své studenty a kolegy hrál Ludwig von Mises vedoucí úlohu v poválečném obratu od kolektivismu a směrem alespoň k částečně svobodné tržní ekonomice v Západní Evropě. V Západním Německu Misesův student z vídeňských časů Wilhelm Röpke byl hlavní intelektuální silou v obratu od kolektivismu k relativně svobodné tržní ekonomice. V Itálii prezident Luigi Einaudi, veterán kolega Misese stran svobodné tržní ekonomiky, hrál vedoucí úlohu v poválečném tlačení země pryč od plnohodnotného socialismu. A Misesův stoupenec Jacques Rueff byl hlavním ekonomickým poradcem generála DeGaulle, statečně bojujícího a téměř bez pomoci za návrat zlatého standardu.

Bylo posledním příspěvkem neuhasitelného ducha Ludwiga von Misese, že pokračoval ve vedení seminářů na Newyorské universitě každý týden, bez přerušení až do jara roku 1969, když odešel na penzi jako neodiskutovatelně nejstarší aktivní profesor v USA, čilý a energický ve věku 87 let.

IX. Cesta pryč

Jsou zde nadějně známky toho, že prakticky celoží-
votní izolace idejí a přínosů Ludwiga von Misesa rychle
přichází ke svému konci. Pro v posledních letech vnitř-
ní kontradikce a katastrofické následky zla, se stává
vzrůstající měrou evidentní obrat v sociálních vědách a
politice.²³ Ve východní Evropě uznaná neschopnost
komunistických vlád plánovat své ekonomiky vedla
k narůstajícímu hnutí ve směru ke svobodnému trhu.
Ve Spojených státech a západním světě Keynesiánské a
inflacionistické mastičkářství odhalilo svůj nevyhnutel-
ný bankrot.

„Postkeynesiánská“ vláda Spojených států zápasí
bezmocně s řízením zdánlivě trvalé inflace, která pře-
trvává i během recese, protože přehlíží běžnou eko-
nomickou moudrost. Selhání Keynesiánských politik,
spojených s evidentními vadami v Keynesiánské teorii,
je zaviněné rostoucími problémy s celým Keynesián-
ským rámcem.

Oslňující plýtvání vládních výdajů a byrokratická
pravidla vrhají stále tvrdší světlo na Keynesův známý
výrok, že je jedno zda vláda utrácí zdroje na produktiv-
ní aktiva nebo na pyramidy. Nenapravitelný kolaps
mezinárodního monetárního řádu zaviněný světovými
Postkeynesiánskými vládami směřuje od jedné krise
k jiné mezi neuspokojivými „řešeními“: plovoucími
směnnými kurzy fiat (neplnohodnotných) peněz anebo

²³ Pro filosofickou interpretaci širokého odmítání a přehlížení Ludwiga
von Misesa, viz Murray N. Rothbard, „Ludwig von Mises and the Paradigm
for Our Age,” *Modern Age* (Fall, 1971), str. 370–79.

pevnými kurzy opírajícími se o řízení směny, které poškozují zahraniční obchod a investice.

Krise Keynesiánství musí být nahlížena v širším rámci krise etatismu a intervencionismu, v myšlení a jednání. V USA se moderní etatistický „liberalismus“ sám ukázal jako neschopný ve zvládnutí krise, kterou vytvořil: s konfliktem nacionalistických militantních bloků, financováním, obsahem, personálem a strukturou veřejných škol, se skřípěním mezi trvalou inflací a rostoucím veřejným odporem proti devastujícímu konfiskačnímu zdanění.

Jak sociální péče a válčení moderního válečnického státu blahobytu jsou se vzrůstající měrou odmítány. Ve sféře teorie, je zde rostoucí rebelie proti ideji, že elita „vědeckých“ technokratů nám musí vládnout jako hrubému materiálu kvůli svému sociálnímu inženýringu. A idea, že vláda může a musí násilím vykrmovat nerozvinuté a rozvinuté země k „ekonomickému růstu“, se také dostává pod rostoucí útok.

Všude, ve zkratce, ve všech sférách myšlení a jednání, se moderní etatismus, se kterým Mises po celý svůj život bojoval, stává terčem rostoucí bubnové palby a deziluze. Lidé nejsou již déle ochotni se podrobit dekretům a diktátu svých samozvaných „suverénních“ vladařů. Ale problém je, že svět nemůže vybojovat tuto cestu pryč z etatistického bahna, dokud nemůže najít životaschopnou a logickou alternativu.

Co jsme ještě plně nezjistili je to, že Ludwig von Mises nabízí takovouto alternativu: nabízí cestu pryč z krizí a dilemat, které zasahují moderní svět. Během celého svého života předpovídal a ukazoval důvody našeho současného rozčarování a urovnával konstruk-

tivní alternativní cestu, abychom ji mohli následovat. Není žádným zázrakem, že během jeho 92 let trvajícího pozoruhodného života, více a více lidí objevilo a obracelo se k této cestě.

V úvodu (roku 1962) jeho anglického překladu „The Free and Prosperous Commonwealth“, Mises napsal: „Když jsem se před 35 lety pokoušel shrnout ideje a principy té společenské filosofie, která byla kdysi známá pod názvem klasický liberalismus, nedopřával jsem si zbytečné naděje, že tento můj výčet by mohl zabránit hrozící katastrofě, ke které politiky, které byly přijaty evropskými národy prokazatelně vedly. Vše, co jsem chtěl dosáhnout, bylo nabídnout malé menšině přemýšlivých lidí příležitost dozvědět se něco o cílech klasického liberalismu, a tak vydláždít cestu pro znovuzrození ducha svobody PO přicházejícím debaklu.“²⁴

Ve svém holdu Misesovi Jacques Rueff prohlásil: „...Ludwig von Mises strážil základy racionální ekonomické vědy... Svým učením zasel osivo obnovy, která přinese ovoce, jakmile lidé více začnou preferovat teorie, které jsou pravdivé, před teoriemi, které jsou potěšujícími. Když tyto dny nastanou, všichni ekonomové zjistí, že Ludwig von Mises zasluhuje jejich obdiv a vděk.“²⁵

Indicie se násobí, že debakl a selhání etatismu opravdu vede k této obnově, a že přemýšlivá menšina, v kterou Mises doufal, že ji vytvoří, se rychle rozrůstá.

²⁴ Ludwig von Mises, *The Free and Prosperous Commonwealth: An Exposition of the Ideas of Classical Liberalism*, překlad Ralph Raico (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1962), str. vi–vii.

²⁵ Jacques Rueff, „The Intransigence of Ludwig von Mises,“ v Mary Sennholz, ed., *On Freedom and Free Enterprise* (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1956), str. 16.

Jestliže bychom opravdu měli být na prahu obnovy ducha svobody, potom znovuzrození bude vrcholným momentem života a myšlení vznešeného a skvělého člověka.

Dodatek: Věda ekonomie

[Eamonn Butler, citace z knihy „Ludwig Von Mises: A Primer“]

Ekonomové chtějí, aby jejich disciplína byla vědecká. Podobně jako přírodní vědci, chtějí ukazovat vazby mezi věcmi, a dělat předpovědi o tom, jak se tyto budou chovat v budoucnosti. Mises měl ten názor, že ekonomie je opravdu vědecká, ale způsobem dosti jiným než fyzikální vědy. A pokud může činit důležité předpovědi, jsou tyto opět dosti rozdílného druhu a přesnosti.²⁶

Důležitost hodnot

Rozdílem je, že všechny ekonomické jevy závisí na hodnotách, volbě a jednání zúčastněných jednotlivců. Ekonomové hlavního proudu tvrdí, jako by jedna ekonomická proměnná — řekněme cenová hladina — měla přímý vliv na druhou — jako je agregovaná poptávka. Ve skutečnosti, zde není žádná taková věc jako cenová „hladina“, ale miliony specifických cen, každá fluktuuje proti jiným. Rozdílné ceny budou ovlivňovat rozhodnutí různých jednotlivců různými způsoby, v závislosti na jejich specifických osobních potřebách a vyhlídce, a jak tito hodnotí možnosti nabídky v daném čase a místě. Není zde na tomto nic mechanického:

²⁶ Viz Misesovu knihu „Epistemological Problems of Economics“ pro plné vysvětlení tohoto přístupu.

ekonomie tak nemůže být nikdy o předvídatelných statistických vazbách mezi věcmi.

Ekonomické koncepty jako ceny, náklady, peníze, nezaměstnanost, směnné kurzy, výdaje a úspory nemají žádný význam mimo toho, jaký mají význam pro dotčené jednotlivce, a jak tito jednotlivci ve výsledku jednají. Ekonomie je zakořeněna v lidských hodnotách. Ale hodnoty nejsou součástí objektivního světa, jako hmotnost nebo teplota nebo délka, kterými se zabývají přírodovědci.

Hodnota není něco, co existuje v samotném zboží, která může být měřena na nějaké matematické stupnici. Různí lidé hodnotí věci různě: pro příklad, někteří lidé mohou vidět rostoucí ceny na trhu cenných papírů jako dobrý důvod k nákupu, a jiní jako dobrou příležitost k prodeji. Hodnota je v mysli jednotlivců. Je to něco emocionálního, otázka osobního mínění. Nezávisí to jen na našem fyzickém okolí, ale na našem současném duševním a fyziologickém stavu.

A naše hodnoty se mění, protože náš svět se mění a naše potřeby se mění. Vznikají nové produkty a nové procesy činí alternativní statky levnějšími, což vede k tomu, že lidé mění své priority. Výsledky jsou nepredikovatelné: masová výroba nějaké módní položky, pro příklad, ji může učinit dostupnou chudým, ale již ne více přitažlivou pro módní vědomí bohatých.

Fakt, že lidské hodnoty jsou osobní, rozdílné a mění se, představuje pro ekonomy problémy. Známé makroekonomické agregáty jako „poptávka“ nebo „investice“ musí být nahlíženy jako pouhá statistická shrnutí jednání jednotlivců na trhu — jednání, která jsou rozličná, osobní a daleko od uniformity. Tyto statistiky

nemají žádný nezávislý život. Nemohou být vysvětleny bez odkazu na osobní hodnoty jednotlivců, které mění formu, a proměňují se podle specifických událostí.²⁷

Ekonomové tak plýtvají svým časem, když zkoušejí hledat statistické vazby mezi makroekonomickými agregáty, říká Mises. Pro příklad, třebaže může být zřejmé, že ceny ovlivňují poptávku, je stejně jasné, že tento vztah není nikdy přesný. Exaktní výstup spočívá na významu jednotlivých událostí pro jednotlivce, kteří zde jsou v daném čase, a na tom, co dělají jako výsledek. Hledání ekonomických zákonů (nebo ještě hůře „konstant“) je zavádějící.

Věda o lidském jednání

Ačkoliv je ekonomie zakořeněna v lidských hodnotách, není odvětvím psychologie. Není o tom, proč si lidé vybírají specifické věci — řekněme proč konzumují alkohol — je jenom o výsledcích voleb na trhu — jak mnoho alkoholu poptávají, za jakou cenu. Ekonomie bere hodnoty a záměry jednotlivců za „dané“. Zaměřuje se výhradně jen na jejich jednání. Je to, říká Mises, část obecnější vědy lidského jednání, praxeologie. A k popsání tohoto vědeckého studia lidského ekonomického jednání — jak vznikají ceny z bzuhotu aktivit lidského jednání — používá Mises termín katalaktický. Celkový výsledek takových směn nazývá katalaxií — obává se, že termín ekonomie by to činil příliš mechanickým, úmyslným a plánovaným.

²⁷ Tento přístup je znám jako metodologický individualismus.

Ale jako věda, se katalaxie dosti liší od přírodních věd, které objevují věci a činí užitečné předpovědi pomocí programu pozorování a testování. Kvůli jedné věci, ekonomové nemají aparát, s kterým by mohli pozorovat hodnoty jiných lidí. A za druhé, ekonomické výstupy nemůžou být nikdy testovány, protože exaktní okolnosti nemohou být nikdy opakovány: jednotlivci, jejich volby, jejich hodnoty a jejich motivy se trvale mění.

Nicméně, ekonomie je věda, která může objevit věci a i činit předpovědi, tvrdí Mises — ne na základě pozorování a testování, ale skrze proces dedukce. Podobně jako geometrie nebo matematika může být odvozena z několika jednoduchých a zřejmých axiomů o přímce a čísle, tak věda o lidském jednání může být dedukována ze samotného konceptu jednání a volby.

Interpretace hodnot z jednání

Nemůžeme vidět do myslí jednotlivců a objevit, jaké jsou příčiny jejich jednání v jednotlivých případech, říká Mises; ale to nám nebrání naložit s jejich aktuálními volbami vědecky. Můžeme pořád vystavět teorie poptávky a ceny (pro příklad), ačkoliv co se týče jejich původu, jsou nepřístupné a osobní.

Opravdu, můžeme si udělat obrázek lidského hodnocení z vykonaných voleb, které lidé ve skutečnosti učinili. Osobní aktuální volby na trhu, vysvětluje Mises, ukazují, kterým věcem člověk ve skutečnosti dává přednost, a tak odhaluje něco o hodnotové škále — což Mises nazývá demonstroványými (tj. projevenými) preferencemi. Nemůžeme vidět lidské hodnoty, ale

můžeme je odvodit z toho, co si každá osoba aktuálně vybrala.

Víme z naší vlastní mysli, že když vybíráme jednu věc před druhou, je to proto, že jí dáváme přednost před jinou. A samozřejmě, co my vybereme, musí být důležitější pro nás, než to, co si nevybereme nebo čeho se vzdáme, abychom získali. Podobně, když vidíme jiné lidi činit volbu, předpokládáme, že jejich jednání je také motivováno jejich hodnotami a preferencemi. Pokud je vidíme činit série voleb, vybírat některé věci a opomíjet jiné, uzavřeme, že podobně jako my sami, každý jednotlivec má rozvinutou vlastní hodnotovou škálu.

Nyní můžeme začít letmým pohledem na to, co Mises myslí, když říká, že základy ekonomie mohou být dedukovány z konceptu samotného jednání. Když lidé jednají a činí volby, tak to implikuje, že mají soubor hodnot, a že považují některé věci za důležitější než jiné. Bez potřeby znalosti toho, co přesně nějaký jednotlivec aktuálně vybírá, logika volby nám dává základní myšlenky ekonomie — myšlenky jako užitek, náklady a směna.

Příklad analýzy užitku

To, co ekonomové nazývají analýzou mezního užitku je dobrým příkladem tohoto přístupu v jejich práci. Po jedno století ekonomové zápasili s problémem, že něco jako voda, tak důležitá pro život, byla levná, zatímco diamanty, tak nepodstatné, byly drahé. Proč by měly být diamanty hodnoceny mnohem výše než voda? Zakladatel Rakouské ekonomické školy Carl Men-

ger, poskytl odpověď. Jednotlivci si nevybírají abstraktně mezi „vodou“ a „diamanty“: nečelí volbě mezi vší vodou na světě nebo všemi diamanty světa. Jediná volba je, zda by chtěli nějaký malý objem vody nebo nový diamant. A skutečností je, že většina lidí, již má dostatek vody pro své uspokojení, a tak si opravdu necení nějaký šálek vody navíc: to je to, proč je voda levná. Ale lidé se nedomnívají, že mají mnoho diamantů; a jsou ochotni platit štědře za jeden navíc: to je to, proč jsou diamanty drahé.

Osoba v poušti, samozřejmě, může hodnotit šálek vody opravdu velmi vysoko a mohla by být ochotná za něj obětovat jmění v diamantech. Tedy zde není žádná fixní „kvantita hodnoty“, která existuje ve vodě a v diamantech; co si lidé vybírají, závisí zcela na aktuálním množství, kterým jsou obdařeni a na jejich osobních podmínkách a stavu mysli v daný okamžik. To vše znamená, že hodnoty a volby nemůžou být měřeny a predikovány v uhlazených matematických rovnicích.

Někdo s bolestí hlavy by mohl přivítat dva aspiriny, ale nemyslel by si, že sto aspirinů by bylo 50× lepších. Osoba, která potřebuje 10 klád k dokončení přístřešku, může směnit pršiplášť za 10, 20 nebo 30 klád: ale ne za devět, které by ji nemohly ochránit před deštěm. V rámci toho zde není žádná aritmetika, stran lidských hodnocení jistého množství věcí, po které se můžeme pohybovat nahoru a dolů, abychom zjistili, jak lidé budou oceňovat různá množství.

Mylné myšlení v ekonomii hlavního proudu

Pokud se lidé účastní nějaké směny, v které se chtějí vzdát něčeho, co měli, na oplátku za něco co by chtěli, jak provádí svoji volbu? Odpověď, tvrdili ekonomové Rakouské školy, je ta, že lidé se vzdávají něčeho, co jim přináší menší výhodu. Nemusí zvažovat hodnotu všeho, co vlastní: jen hodnotu jednoho kusu z toho, co je pro ně nejméně užitečné. Toho, čeho se zbaví, se rozhodli zbavit na základě mezní užitečnosti, jak tomu říkají ekonomové. A podobně, rozhodují se ve stejném duchu o tom, co přijmou při výměně. Přijmou něco, co je pro ně užitečnější, než to, čeho se chtějí vzdát, jenom když je mezní užitek z toho pro ně větší.

Mnoho z této analýzy našlo svoji cestu do ekonomie hlavního proudu, ačkoliv se tomu často špatně rozumí. Mnoho lidí nakládá s užitkem jako kvalitou, která existuje ve zboží, spíše než jako emocionální reakcí každého jednotlivce na zboží. Co je nejhorší, říká Mises, že se to nalézá v učebnicích, kde se k sobě přičítají „sloupce“ „užitku“, aby vytvořily graf „celkového užitku“. Ale lidské emoce, lidské hodnoty nemůžou být měřeny a přičítány k sobě v tomto duchu — jak ukazuje příklad aspirinu výše.

Důvěrně známé učebnicové „indiferenční křivky“ jsou stejně vadné. Účelem těchto hladkých grafů je ukázat, jako mnoho jedné věci se jednotlivec vzdá pro jinou věc. Ale my nemůžeme extrapolovat z rozhodnutí, které lidi učinili, když čelili volbě v reálném světě, abychom řekli, jak budou reagovat na jiný soubor voleb. Lidské hodnoty nejsou tak hladké a predikovatelné — jako příklady ze žurnálu.

Chybné myšlení jako toto znásobuje problémy pro ekonomy hlavního proudu, věří Mises. Na základě několika málo pozorování o aktuálních volbách v minulosti, tvrdí, že mohou identifikovat „sklony“ (řekněme ke spotřebě nebo spoření), které jsou měřitelné a konstantní, které jim dovolují dělat předpovědi o budoucích volbách. Ale všechny tyto konstrukce jsou zcela nerealistické. Mises zdůrazňuje, že minulé preference osob nám nemůžou říci, jak budou tyto osoby reagovat na rozdílnou, reálnou volbu v budoucnosti — mnohem méně hypotetickou.

Částečně je to tak, protože ekonomie hlavního proudu přehlíží pravé bohatství lidských hodnocení. Zaměřuje se jen na „ekonomické statky“ — věci, které mohou být zobchodovány na tržišti — a vidí lidi jako „racionální agenty“ vybírající si mezi těmito statky. V realitě, vysvětluje Mises, jsou lidské volby mnohem širší a více emocionálnější, než tyto. Jednotlivci si můžou, pro příklad, vybrat osobní slávu před finančním ziskem.

Ekonomie hlavního proudu opominula tuto důležitou polovinu příběhu. Tím narušuje platnost svých vlastních teorií.